

SELJAČKA BUNA G. 1573. U HISTORIOGRAFIJI

Jaroslav Šidak, Zagreb

I

Najveća buna protiv feudalnoga društvenog poretka na hrvatskom selu, kojoj su se priključili i slovenski kmetovi u susjedstvu, ubrzo je postala predmet historiografskih — u najširem smislu te riječi — prikaza i razmatranja.¹ Već pet godina kasnije, 1578, Antun Vramec ju je unio u svoju »Kroniku« i, u skladu s kratkim bilježenjem pojedinih događaja u njoj, istaknuo bitno obilježje te bune: da su »kmeti na Slovenjeh vstali i zdignuli se bili proti svoje Gospode i Plemenitim ljudem«.² Pri tom zaslužuje, možda, pažnju historičara i to da nije uopće spomenuo Gupčevo ime niti tobožnjega »seljačkog kralja«, kao što je to kasnije uradio njegov nastavljač Pavao Ritter Vitezović.

Od Vramčeve suhoparne bilješke temeljito odudara prvi cjeloviti opis bune iz pera drugoga njezina suvremenika, Nikole Istvánffyja. Taj je oduži prikaz, koji je on unio u svoje čuveno djelo »Historiarum de rebus Hungaricis libri XXXIV«, izdano tek nakon njegove smrti g. 1622, postao podloga i gotovo jedino vrelo za sve dalje prikaze te bune do druge polovice XIX stoljeća. Iako nije prikrivao svoje neprijateljstvo prema pobunjenom »seljačkom puku« (rustica plebs), ipak je već u početku nepristrano istaknuo kao glavni uzrok bune da su se seljaci »podigli na svoje gospodare tužeći se da ih iznad njihovih snaga i pravde opterećuju nepodnošljivim naporima ropskih radova i novčanim

¹ Prvi opširniji pregled cjelokupne literature o toj buni od sredine XIX stoljeća dao je Bogo Grafenauer, Stara in nova vprašanja ob hrvatsko-slovenskem kmečkem uporu 1573, *Zgodovinski časopis* IX, 1955, 170—188. Pri tom je kritički ocijenio samo novije prikaze bune u djelima F. Čulinovića (173), Stj. Antoljaka (173—175), R. Bičanića (175—177) i Ju. V. Bromleja (177—188).

Potpuniji pregled, od N. Istvánffyja (1622) do Grafenauerova prikaza bune u njegovoj Zgodovini slovenskega naroda III, 1956, unio je Ju. V. Bromlej u Uvod svoje knjige »Krestjanskoe vosstanie 1573 g. v Horvatii«, Moskva 1959, 4—21 (s nekim netočnim podacima). Posljednji, veoma sažet, pregled potječe od Josipa Adamačka, Seljačka buna 1573, Zagreb 1969, 6—7 i 19f (bilješke).

² Kronika vezda znovič zpravljena kratka slovenskim jezikom po D. Antolu popa Vramce kanovniku zagrebečkom, Ljubljana 1578 (ponovo izdao Vj. Klaić u Monumenta historiam Slavorum meridionalium illustrantia 31, 1908). Citirani podatak nalazi se u potonjem izdanju na str. 63.

podavanjima«. Na kraju, pak, osudio je postupak plemstva protiv zarobljenih seljaka kao »nemilosrdan i neumjeren«.³

Međutim, iznenađuje što pisac, koji je u vrijeme bune bio službenik Dvorske kancelarije i prema tome mogao biti o njezinu toku bolje obaviješten od drugih ljudi izvan područja bune, daje o smjeru njezina širenja potpuno izopačen prikaz, koji je, zajedno sa svojom kronološkom zbrkom, više od dva stoljeća odlučno utjecao na dalje prikaze bune. Prema Istvánffyju se njezino žarište nalazilo negdje između Kupe i Save; odatle su ustanici, kojih je bilo desetak tisuća, krenuli preko samoborske ravnice i Save na imanje Tahyja sve do Donje Stubice, gdje su Gupca, koga Istvánffy prvi naziva Matijom, proglasili kraljem i zatim bili od premoćnijeg plemstva pobijeđeni u bitki, u kojoj su se »protiv očekivanja dugo borili s neodlučnim ishodom«.⁴

Danas, kada historiografija raspolaze mnogo pouzdanijim izvornim podacima, ovaj prvi prikaz bune zadržava stanovitu vrijednost samo po svom opisu spomenute bitke, iako je Gupčev izmišljeni govor, izrečen tobože prije nje, još i u XX stoljeću smatran ponekad vjerodostojnim.

Postoji najzad i dragocjeno svjedočanstvo trećeg suvremenika, koji je doduše, u vrijeme bune bio još dijete, ali je kasnije mogao o njoj štošta sigurna doznati. Zagorski vlastelin Grgur Pethö dodao je podatku o buni i porazu ustanika kod Stubice u svojoj »Kratkoj mađarskoj kronici« (izdanoj tek 1660) opis Gupčeve smrti, koji Ferdo Šišić s pravom smatra »najvjerodostojnijim«.⁵ Prema tom opisu, Gupcu su »željeznu krunu, koju su u vatri jako ugrijali, tako vruću stavili na glavu i onda su ga po ulicama usijanim kliještima čupali i konačno raščetvorivši ga pogubili s njime još i više njih«. Začudo je upravo Ivan Kukuljević, koji je prvi u nas obratio pažnju toj kronici,⁶ postao nešto prije začetnik poznate priče o Gupčevu pogubljenju na Markovu trgu, koja se s gornjim podatkom ne može uskladiti.

Još prije izlaska Pethöve »Kronike«, g. 1652, Istvánffyjev je prikaz u veoma kratkom sažetku i ponekad istim riječima upotrijebio Juraj R a t t k a y

³ Prema izdanju F. Račkoga, Građa za poviest hrvatsko-slovenske seljačke bune g. 1573, *Starine JAZU* VII, 1875, 215—218, Istvánffyjev je tekst preveden u J. Šidak, *Historijska čitanka za hrvatsku povijest* I, 1952, 123—126. (Ondje su na citiranom mjestu ispuštene omaškom važne riječi: ...i novčanim podavanjima — ac pecuniariis exactionibus.)

⁴ »Gubeciani praeter expectationem diu ancipiti proelio certavere...« (Rački, n. dj., 217) — Prema pismu Ludviga Ungnada štajerskim staležima od 25. II 1573, ta je bitka trajala četiri sata, a ishodom su odlučili nadošli haramije (»Ich bin auch glaubwierdig bericht, das die lesten Vnnderthannen bei Stubicz gegen den Herrn Allapy vier stund hefftig sich gewert; vnnd do lestlich nit etlich Haromia darczue kumen, hett er sy wol vnngeschlagen lassen.« Rački, n. dj., 275.)

⁵ G. Pethö, Rövid magyar kronika, Beč 1660 (prema Ferdi Šišiću, *Seljačka buna od 1573, Jugoslavenska Njiva* VII/I, 1923, 240, bilj. 19).

⁶ Ivan Kukuljević Sakcinski, Grgur Petev Gerženski, Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živivši u prvoj polovini XVII. vieka, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* X, 1869, 123—126. Kako Kukuljević napominje (126), »događaje od god. 1572 do 1626, koji se dogodije u njegovo vrieme, veli, da je bilježio orako, kako jih je sam doživio, ili od visokih, stanovitih i vjerodostojnih osobah razumio i slušao«.

u djelu »Memoria regum et banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae«, ne dodajući mu nikakav novi podatak.⁷

Ako je već Vramčeva kronika, lako pristupačna prosječnom čitaocu, održavala bar neko sjećanje na veliku seljačku bunu, jedan ju je drugi opis, sastavljen u kajkavštini, učinio mnogo poznatijom. Njegov autor, isusovac Juraj H a b d e l i ć, nije, doduše, u svojoj knjizi »Pervi otca našega Adama greh« (1674), koju je Vladoje Dukat⁸ opravdano nazvao »priručnim duhovnim savjetnikom za kršćanske obitelji«, prinio nikakav dalji podatak Istvánffyjevu prikazu, koji je naprosto prepričao, ali ga je tek na taj način popularizirao i tako, vjerojatno, omogućio nastajanje jedne predaje koja se više nije mogla zaboraviti. I on je, dakako, izvukao iz tako opisane »nestalnosti priprostoga ljuctva« pouku o božanskom porijeklu »gospodske zmožnosti i podložnikov podložnosti«, ali je svoj prikaz ipak završio savjetom gospodi da »više dužnosti podložnikov ne naganjajo, ar nemilošća negda zrok daju velikoga zburkanja, kot je ovde bilo«.

Trebalo je proći više od stotinu godina da se pojavi prvi prikaz o toj buni koji se može nazvati doista historiografskim, jer je bio izrađen na temelju, do tada neupotrijebljene, arhivske građe. Ako se već po tome razlikovao od Istvánffyjeva teksta, kojim se pisac očigledno nije uopće poslužio i tako uspio izbjeći njegove brojne nedostatke, on je prvi put, iako u veoma sažetom obliku, dosta točno ocrtao i tijek bune. Johann Weichard V a l v a s o r je u svom djelu »Die Ehre des Herzogthums Krain« (1689),⁹ protivno Istvánffyju, smjestio žarište »nenadanog ustanka seljaka« — kako ga on naziva — u pogranični kraj na slavonsko-štajerskoj međi, spominjući pri tom poimence mjesta Cesargrad, Sused i Stubice. Pošto je ustaničku vojsku podijelio u tri skupine, iznio je o svakoj od njih dobro odabrane izvorne podatke i na taj način prvi utvrdio da su 5. i 6. veljače seljaci doživjeli poraz kod Krškog i Kerestince, a njihov vrhovni zapovjednik Ilija nešto kasnije kod Sv. Petra pod Kunšpergom. Odlučna bitka kod Stubice ostala mu je, doduše, nepoznata, ali je i on, iako neovisno o Istvánffyju, znao za smrt »najuglednijeg među buntovničkim seljacima«, koga su oni tobože »postavili za cara«. Ne spominjući njegova imena naveo je da je on u Zagrebu 14. veljače »okrunjen« užarenom željeznom krunom.¹⁰ U pitanje uzroka bune nije ulazio, a svoj plemićki prijezir prema buntovnicima jasno je izrazio.

Iako je Pavao Ritter Vitezović, kao Valvasorov suradnik na njegovu opsežnom djelu, zacijelo poznavao njegov prikaz seljačke bune, nije se njime poslužio u svojoj »Kronici vsega svieta vikov«, koju je uskoro zatim, 1696, izdao. Za razliku od Vramca, kojim se do vremena izlaska njegove kro-

⁷ U 2. izdanju Rattkayeva djela (Beč 1772), taj se odlomak nalazi na str. 136 i 137.

⁸ Vladoje Dukat, Sladki naš kaj. Ogledi iz stare kajkavske književnosti. Zagreb 1944, str. 45. Habdelićev tekst preštampan je ovdje u cjelini (72—77).

⁹ Iz Valvasorova djela (IV, 484—485), taj je opis uvrstio u svoju Građu Rački, n. dj., 218—219.

¹⁰ Nadovezujući u bilješci označenoj slovima E. Fr. na taj Valvasorov podatak njegov suradnik Erasmus Francisci nije isključio mogućnost da se to odnosi i na Iliju. — Prenoseći Valvasorov tekst zajedno s bilješkom Rački nije razriješio spomenute inicijale niti objasnio porijeklo bilješke, pa se stječe dojam kao da i ona potječe od Valvasora.

nike obilato poslužio, zadovoljio se kratkom bilješkom o »Gupčevoj Puntariji«, koji je naziv, tada već nesumnjivo udomaćen, izveo od imena ustaničkog »poglavara« Matije Gupca koji je, kako kaže, bio od seljaka »za Kralja dersan«. ¹¹

Da li se neka predaja o Gupcu i buni, koja se neodvojivo povezala s njegovim imenom, održala do toga vremena na hrvatskom selu, o tome se suvremeni podaci nisu sačuvali. Možda se u Vitezovićevu spomenu »Gupčeve Puntarije« odrazila neka takva predaja. Međutim, da se sjećanje na Gupca, vjerojatno knjiškog porijekla, održalo u hrvatskom plemstvu, dokazuje latinski pamflet iz g. 1713, u kojem se u obliku isprave Matija Gubec, kao tobožnji kralj plemićkih pijandura, izvrgava krvavom ruglu. ¹²

Iako je Valvasor dao pouzdanu podlogu za svaki dalji rad na istraživanju bune, Istvánffyjev je prikaz u cjelini i u nekim značajnim pojedinostima ropski slijedio i Baltazar Adam Krčelić u svom djelu »Historiae cathedralis ecclesiae zagrabiensis« (I/1, 1770). Uza sve to se njegov opis, kojim je nastojao uzveličati prikaz biskupa-bana Jurja Draškovića, razlikovao od njegova uzora po nekim novim podacima koje je crpio iz biskupskog arhiva. Oni su se odnosili na dalju sudbinu Ilije Gregorića i Mihajla Gušetića, a iznijeli su na vidjelo i neka do tada nepoznata imena među sudionicima bune. Osim toga je Krčelić, jedini od starijih pisaca, ustvrdio da je Gubec, pošto je zauzeo stubički grad, objavio u svojstvu tobožnjega kralja slobodu kmetovima, ukinuo sve danke (tributa) i desetinu, te obećao sve jednako porazdjeliti (dividenda aequaliter omnia spondet). Za tu se tvrdnju ne može u izvornoj građi, koja je već dosta ponarasila, naći bilo kakve podloge niti je ona bila poznata starijim piscima. Zacijelo je treba ocijeniti kao Krčelićev samovoljni umetak, sličan Gupčevu izmišljenom govoru u Istvánffyja.

Prošla su gotovo tri puna stoljeća nakon seljačke bune, a historiografija nije još uvijek uspjela da se oslobodi Istvánffyjeva neistinitog prikaza. Prijelom je u njezinu razvoju obilježio tek Ivan Kukuljević Sakcinski 1854.

II

Prikazujući prošlost Medvedgrada, koji se u doba seljačke bune nalazio u posjedu porodice Gregorijanaca, Ivan Kukuljević je bio primoran da i njoj obrati nešto više pažnje, iako joj nije mislio namijeniti posebnu raspravu. ¹³ Na svega desetak strana izložio je promjene na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu od 1564, kada je ono većim dijelom pripalo Franji Tahyju, do ugušenja bune 1573.

¹¹ Vitezovićeva bilješka ima u cjelini ovaj tekst: »1573 Kmeti vu Szlovenszkom Orszagu zdignuliszusze szuprot szvoje Goszpode: kojih Poglavar bil je Mattej Gubecz, od nyih za Kralya dersan, y zatosze Gubcheva Puntaria zove.« (U 2. izdanju, 1744, na str. 160.)

¹² Taj je pamflet, koji se danas čuva u *Arhivu Hrvatske* prvi objavio August Šenoa u *Viencu* VII, 1875, br. 34, 551—552. (Faksimile te tobožnje isprave, na kojoj je prvobitno visio i pečat, v. u broju 1—2 časopisa *Kaj*, 1973, str. 108.)

¹³ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Događaji Medvedgrada, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* III, 1854, 31—76, i Prilozi (XXXIX) 79—126. Prikaz bune obuhvaća str. 60—70.

Prvi put je u literaturi o buni ocrtao njezinu prethistoriju, posluživši se pri tom i spisima Hrvatskog sabora, pa iako je u nekim pojedinostima pogriješio, ipak je s pravom istaknuo značenje borbe za spomenuto vlastelinstvo kao važan moment u njezinu izbijanju. Nije je naprosto sveo na Tahyjeve postupke kao njezin isključivi uzrok, nego je Tahy, prema njegovu izričaju, bio samo »prvi njezin povodnik« (71). Bio je načistu s činjenicom da nije riječ o nekom izuzetnom slučaju. Nije, doduše, pokušao da se probije do dubljih uzroka bune — nije to tada, zbog nepostojanja ikakvih predradnji, ni mogao učiniti! — ali je znao da seljački puk »u ono doba od svojih silovitih gospodara dan na dan veće tuge i muke pregorjeti morade« (63) a da je buna ubrzo, dijelom već i prije sredine 1572, zahvatila mnoga vlastelinstva »ne samo po Zagorju i po Posavini, te oko Stubice i Susedgrada, nego i daleko preko hrvatske granice po krajnskoj i štajerskoj, gdje su seljaci podobnim bunam već naučni bili« (66). Prema tome, Kukuljević nije mnogo pretjerao kada je ustvrdio da povod — ne uzrok — buni »dade s jedne strane okrutnost i oholnost Franje Taha susedgradskog, a s druge strane mržnja i koristoljublje Ambroza i Stjepana Gregorianca medvedgradskog« (70). Toj tvrdnji nedostaje samo egzaktniji način izražavanja i svođenje subjektivnih momenata na podnošljiviju mjeru. Svakako se otada nije više moglo prelaziti preko činjenice da je podvojenost plemstva u dugotrajnoj borbi za susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo omogućila seljacima da ugroze feudalni društveni poredak ondje gdje je tada bio najslabiji.

Budući da je Kukuljević upotrijebio samo izvornu građu iz zagrebačkih arhiva, on se u prikazu borbenih pothvata za vrijeme otvorene bune morao osloniti na podatke u Valvasora i, što se glavne bitke tiče, na prikaz Istvánffyja, ali se također poslužio Krčelićem, pa, štoviše, i mnogo mlađom kompilacijom donjostubičkog župnika Petra Marakovića, iz koje je neke podatke preuzeo bez dovoljno kritičkog opreza.¹⁴

Kukuljević je najzad jednom svojom pretpostavkom, koju nije ni pokušao potkrijepiti nekim podacima, zasnovao još uvijek veoma proširenu legendu o Gupčevu pogubljenju na Markovu trgu. Iako za to nije mogao nigdje naći potvrde, ustvrdio je da zarobljenog Gupca »odvedoše na trg sv. Marka, i postaviše ga vezana na stolac, na ono mjesto gdje još danas četiri pločnasta kamena zabijena stoje« (70).

Bez obzira na različite njezine nedostatke, Kukuljević je spomenutom raspravom položio temelj daljem znanstvenom radu na proučavanju bune u hrvatskoj historiografiji. Njegova je rasprava poslužila i kao podloga za odgovarajuće odjeljke u prvim pokušajima cjelovitog pregleda hrvatske povijesti što su se pojavili u 60-im godinama. Klerik Ivan Krstitelj Tkalčić je, doduše, u svojoj »Hrvatskoj povjestnici« (1861) označio Tahyja »uzrokom«

¹⁴ U svom rukopisu (*Arhiv JAZU* II-d 192) kojem je dao naslov »Memoriale Ecclesiae et Parochiae Sacratissimae Trinitatis in Inferiori Stubicza funditae [...]« i koji je svakako napisao oko sredine XIX stoljeća, Petar Maraković je u cap. I, § 1 (De Loco Stubicza) prepisao Krčelićev tekst o buni, dodavši mu uz Gupčevo ime podatak o njemu kao tobožnjem španu Krste Oršića [...] Mathiam Gubecz (qui dicitur comitis Bistrensis Orszich Christophori Spanus fuisse)...; 3—4]. Iako Maraković ne kaže odakle mu taj podatak, koji od starijih pisaca samo on spominje, Kukuljević mu je ipak povjerovao. Nekritički je ustvrdio kako se o Gupcu »pripovieda da je bio špan Kristova Oršića u gradu Bistri« (n. dj., 68).

bune, ali je ovu i njezina »junaka« Gupca opisao s neprikrivenom simpatijom.¹⁵ S obzirom na to da je to čitko pisano djelce bilo veoma brzo razgrabljeno, ono je mnogo pridonijelo daljem ukorjenjenju legende o »seljačkom kralju« i njegovoj mučeničkoj smrti. Na njegovu je osnovu i Šime Ljubić dodijelio »građanskom ratu iliti seljačkoj buni« dvadesetak redaka u svom »Pregledu hrvatske poviesti« (1864), namijenjenom nastavi u gimnazijama.

Međutim, neovisno o Kukuljeviću i bez poznavanja njegova priloga, pojavila se 1862. na njemačkom jeziku jedna biografija u okviru koje je autor gotovo 25 strana posvetio seljačkoj buni od 1573, iako je ona s prikazanom ličnošću imala tek veoma površnu vezu. Taj, do tada najopširniji opis bune, umetnut u biografiju Herbarda Auersperga, tadašnjega vrhovnog vojnog zapovjednika u Hrvatskoj Krajini, izradio je na osnovi arhivske građe u ljubljanskom Zemaljskom arhivu Peter von Radics.¹⁶

Bez obzira na netočnosti u nekim podacima koje on iznosi i na razumljive praznine u njegovu prikazu događaja u hrvatskom žarištu bune, Radics je dao u cjelini dobar i po mnoštvu pažljivo odabranih podataka prvi cjeloviti opis bune. Iako nije temeljitije razmatrao njezine uzroke, ipak je glavni uzrok, kako ga sam naziva, nalazio u »povredi seljakovih prava i u njegovu bezgraničnom tlačenju od strane gospoštija«. Tu je tvrdnju potkrijepio podacima o povećanoj tlaci, uvođenju i porastu različitih nameta, zloporabama vlastelinskih službenika i smetnjama koje je državna vlast svojom carinskom politikom stavljala na put seljačkoj trgovini prema moru. Tahyjevi postupci, kao i »specijalni prijestupi«, kako ih on naziva, pojedine vlastele dobili su u njegovu prikazu podređeno značenje. Početak bune ispravno je stavio u rano proljeće 1572, konstatirajući da je »urota postojala već prije odašiljanja prve deputacije« s Tahyjevih posjeda na dvor oko Jurjeva iste godine. Cilj je bune, prema poznatom iskazu Ivana Svrača koji je on prvi upotrijebio, vidio u uspostavljanju »carskog namjesništva« u Zagrebu, s obilježjem jedne seljačke vlade. S dobrim je razlozima odbacio kao neopravdanu sumnju u lojalnost ustanika prema vladaru i upozorio na trajnu težnju dvora da se prije izbijanja oružanog ustanka dođe do nekoga pomirljivog rješenja, a Gupčev tobožnji izbor za kralja, na temelju Gušetićeve iskaza, ocijenio kao nestvaran. Uočio je širok odjek pokreta na slovenskom selu, pa iako nije prešutio i nasilne postupke ustanika u njegovu širenju, odlučno je porekao istinitost pretpostavci o podmićivanju seljaka kao poticaju za buni. Poneko pitanje koje je Radics ostavio otvoreno odrazilo se i na dalje istraživanje i pisanje o buni. Tako, npr., pitanja

¹⁵ Tkalčić je u svom opisu bune (n. dj., 120—124) s neznatnim promjenama slijedio između ostalog i Antu Starčevića (*Hrvatski kalendar*, 1858, 19) koji je nestanak »pučke pesme u severnoj Hrvatskoj« objasnio time što je puku nakon bune bilo zabranjeno »i pevati, reklo bi se, da je seljak najbolji kada plače«. Tkalčić je, osim toga, povodeći se i tu za Starčevićem, ustvrdio kako »narod pripovieda« da Gubec sa svojom vojskom živi ispod nekih brda i kad mu se brada deveti put omota oko stola doći će »k sebi i Hrvatima izvojevati slobodu«. Već je Šišić, n. dj., 240, bilj. 20, opravdano posumnjao u tu tobožnju narodnu predaju. »Valja ipak priznati«, kaže on, »da ova ‚narodna‘ priča veoma sličí poznatoj njemačkoj priči o Fridriku Barbarosi.«

¹⁶ Peter von Radics, Herbard VIII. Freiherr zu Auersperg, Wien 1862, 290—315.

područja kojim bi seljačka vlada upravljala i značenja cesargradskih kmetova u izbijanju bune.¹⁷

Radicsevim se prikazom doskora okoristio August Dimitz u svojoj njemačkim jezikom napisanoj »Povijesti Kranjske od najstarijih vremena do g. 1813«,¹⁸ ali je upotrijebio i nešto nove arhivske građe iz zapisnika Zemaljskog sabora u Ljubljani. Ta je građa dovoljno rječito govorila o napetosti koja je na slovenskom selu od dužeg vremena prethodila buni, opravdavajući autorov zaključak prema kojem je »nedostajao samo vanjski poticaj« da ustanak ponovo izbije. Dimitz je uzrok takvom stanju nalazio u gotovo nepodnošljivom opterećenju seljaka različitim podavanjima. Koliko je značenje pridavao buni od 1573, pokazuje naslov dotičnog poglavlja u kojem ju je nazvao »zadnjim velikim seljačkim ratom« — jednim imenom kojim su se već i suvremenici ponekad služili.¹⁹

Znatno proširenje arhivske građe, koja se od toga vremena sve više otkrivala, donijela je zbirka njemačkog povjesničara Franza Krones a, koji je 1868. prvi put, ponajviše u izvacima, objelodanio 68 dokumenata iz gradačkog arhiva.²⁰ Ta je građa potjecala iz razdoblja od 4. do 25. veljače 1573. i otvarala dublji uvid u tadašnja zbivanja na tlu Štajerske. Krones je u odužem uvodu, u kojem se uglavnom oslonio na Radicsev prikaz, ukratko izložio svoje shvaćanje bune u cjelini. Mogao je, doduše, zaključiti da štajerski izvori vide »neposredni poticaj« za bunu u Tahyjevu »samovoljnom pritisku« na njegove podložnike, ali je objašnjenje za masovno učešće seljaka mogao naći samo u njihovim »opravdanim žalbama i potešćicama«, ne ulazeći pri tom u njihovo potanje razmatranje. Nasuprot »barbarstvu pobjednika«, koje je osim plemstva obilježilo i postupak žumberačkih uskoka, tih carskih plaćenika, protiv seljaka, Krones konstatira da se u objavljenim dokumentima »ne može ništa čitati o nekim osobitim okrutnostima seljaka«. Iako su iskazi seljaka u istrazi posvjedočavali njihovu lojalnost prema vladaru, što i Krones utvrđuje, ipak ne

¹⁷ Citirajući Svračevu izjavu (295) Radics je u njegova usta stavio i riječi koje Svrač nije izgovorio a koje sadržavaju Radicsevo tumačenje onog mjesta u njegovoj izjavi što se odnosi na »kaiserliche Stelle« kao seljačku vladu. Citat glasi u cjelini ovako: »Sie hätten, wenn sie über ihre Herren Sieger geblieben wären, *wahrscheinlich für sämtliche windische Lande* (potcrtane su riječi Radicsev umetak) zu Agram eine kaiserliche Stelle aufgerichtet, Zins und Steuer selbst eingehoben und die Grenzen selbst versorgt.« Kako se vidi, Radics je Svračevu izjavu o brizi za Krajinu shvatio kao njezino snabdijevanje.

Dokaz za odlučnu ulogu cesargradskih kmetova, kojima — kako tvrdi — »pripada prioritet« kao i kmetovima na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu, Radics nalazi u pitanju koje je 4. V postavljeno u istrazi Gregoriću i prema kojem je on, na pritisak cesargradskih kmetova, potaknuo susjedgradske kmetove da se dignu na ustanak, iako su, navodno, tri dana prije položili prisegu Gregorijancu (295). Međutim, u kritičku analizu toga podatka, na koji je prvi skrenuo pažnju, nije ulazio.

¹⁸ August Dimitz, *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*, III, Laibach 1875, 30—36 (*Der letzte grosse Bauernkrieg*).

¹⁹ Buna se i u spisima Hrvatskog sabora naziva »bellum rusticorum« (Rački, n. dj., 249).

²⁰ Franz Krones, *Aktenmässige Beiträge zur Geschichte des windischen Bauernaufstandes v. J. 1573*, *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen V*, Graz 1868, 3—34.

isključuje mogućnost da je tako izražen konačni cilj bio samo prividan.²¹ Taj svoj dojam nije, međutim, objasnio. Značenje ove zbirke leži, dakle, prvenstveno u tome da je građa pohranjena u gradačkom arhivu potvrdila ispravnost zaključaka koji su proizlazili iz građe sačuvane u ljubljanskom arhivu.

Spomenuti prilozi P. Radicsa i F. Kronesa potakli su najzad Franju Račkoga da donese odluku o sustavnom sabiranju pristupačne izvorne građe. Izvan očekivanja nije se tada u bečkom Državnom arhivu moglo ništa naći, pa se Rački ograničio na arhive u Zagrebu, Ljubljani i Grazu. No i ta je građa daleko premašila nade Račkoga, koji je na kraju — kako napominje — »u neprilici bio, kako da ju na svjetlo iznesem, uzev u obzir štednju vremena i prostora«. To je i bio jedini razlog zakašnjelom izdanju njegove zbirke, koju je dvije godine nakon tristote obljetnice bune »priopćio« u Akademiji tek 9. lipnja 1875.²² Povezujući oba načina u izdavanju izvorne građe, tj. donošenje dokumentarnih tekstova u cjelini i u registima odnosno izvacima (na temelju Kronesova izdanja), Rački je za razdoblje od 1. veljače 1573. do 9. prosinca 1574. sakupio u svemu 186 dokumenata, kojima je, pod br. 81, dodao i tekstove u Istvánffyja i Valvasora. Sam nije pomišljao na obradbu te materije niti je ikada što o njoj napisao. »Koliko će korist«, napisao je u uvodu zbirke, »iz ove građe crpsti poviest onoga seljačkoga, s društvenoga i prosvjetnoga gledišta veoma zanimiva i poučna pokreta, to prepuštam posebnu istraživanju. Ali gledajući na nenadano doslje obilje i na toliku raznolikost ove građe smije se jur ovdje primjetiti, da poviest hrvatsko-slovenske bune seljačke god. 1573. dobiva tek sada u ovih spomenicah čvrst i širok osnov, jasnu sliku u izrazito zaokruženom okviru« (166). Doista je historiografija tek ovom zbirkom dobila pouzdanu podlogu za jednu cjelovitu povijest velike bune, a do naših se dana i poznata izvorna građa, s nekoliko izuzetaka, ograničavala isključivo na nju.

Monografijska obradba izvorne građe koja je otada bila pristupačna svakom povjesničaru nije tako brzo uslijedila. U to je vrijeme moderna historiografija u Hrvata proživljavala, prema riječima Račkoga, tek svoje mladenačko doba, a poslanika nije bilo dovoljno ni za najpreče zadatke pred kojima je tada stajala. Tu je prazninu 1877. donekle ispunio roman »Seljačka buna« Augusta Šenoae.

Ako u ovom pregledu znanstvenih napora oko upoznavanja seljačke bune njezinih uzroka i njezina tijeka, smatramo potrebnim da se i na tom književnom djelu zadržimo, činimo to iz dva razloga. Sam je pisac u posveti svog djela Mihovilu Pavlinoviću istaknuo da se u njemu nije iznevjerio povijesti, koje se »do najmanje malice držao«. »Sve su osobe u toj knjizi — pa i zadnji sluga«, pisao je, »historične, svi užasni prizori, sva zlodjela krvnika su istinita, nipošto u kronici upisana, već po svjedocih pred sudom dokazana.« Nije se pri tom koristio samo »Građom« Račkoga nego i »starimi netiskanimi izvori našeg

²¹ Govoreći o programu bune Krones preuzima Radicsevo pisanje o Svračevoj izjavi i zatim popraćuje želju seljaka, »Alles ,unter Ihrer Majestät und Fürstlichen Durchlaucht Gewalt zu stellen«, riječima: »— oder man s c h ü t z t e dies wenigstens als Endzweck vor« (7).

²² Rački, n. dj. (v. bilj. 3). — J. V. Bromlej, n. dj. (v. bilj. 1), 8, pristaje bez opravdana razloga uz pretpostavku da uzrok zakašnjelom izdanju zbirke Račkoga treba tražiti u nemirima na selu 1873, jer se tada, tobože, »sjećanje na događaje 1573. smatralo neumjesnim«. Rački je tek 1873. uspio da izda svoje »Izprave o uroti bana P. Zrinskoga i kneza F. Frankopana«, iako ih je pripremao za obljetnicu urote 1871.

zemaljskog arhiva«, a proučio je i »sve mijene nesretne one dugotrajne parnice« koja je buni prethodila. Šišić je kao istaknuti stručnjak još 1923. ustvrdio da je Šenoin roman »u tolikoj mjeri istorijski, da bismo ga mogli nazvati istorijskom monografijom u formi romana«. ²³ Antun Barac je 1950. otišao još dalje i zaključio čak da su u tom djelu »gotovo naučnom metodom prikazani društveni odnosi u klasnom društvu uopće«, pa se ono, »uza svu djelomičnu romantičnost i nategnutost pojedinih dijelova, doima gotovo kao studija iz društvenih nauka«. ²⁴ Potonja je ocjena očigledno pretjerana i nepotrebno aktualizirana, a ni Šišićevo se mišljenje ne može danas usvojiti bez znatne suzdržljivosti. Ne odričući veliku vrijednost, i književnu i idejnu, Šenoinu romanu, treba upozoriti na to da je njegova koncepcija — unatoč mnogim, historijski vjernim, podacima — u osnovi ipak nehistorijska. Šenoa ne prikazuje svagdašnjicu seljaka-kmeta, one proizvodne odnose koji su u određenom razdoblju društvenog razvoja postali njegova smetnja i koji su se u svijesti seljaka odrazili u pojačanom otporu protiv feudalne eksploatacije. Da nema silnika Tahyja, događaji — kako ih Šenoa prikazuje — ne bi uopće mogli opravdati bunu takvih razmjera. Osim toga — Šenoa je historijsku istinu iskrivio u jednom od glavnih uvjeta za ispravno shvaćanje događaja o kojima piše. On je poraz seljaka i neuspjeh bune uopće objasnio — izdajom, spletkom, krivicom jednog izroda, ustaničkog pisara Drmačića. Romantičnoj shemi crtanja u bijelom i crnom pripada još jedan značajan lik romana, podban Ambroz Gregorijanec, crtan kao savjest plemstva i utjelovljenje nekoga romantičarskog nacionalizma kojim je Šenoa platio svoj tribut i vremenu i čitaocu. ²⁵

Drugi razlog za opširniju ocjenu Šenoina romana u tome je što je tek on odigrao odlučnu ulogu u stvaranju one tradicije u širim slojevima naroda o kojoj možemo u posljednjih devet decenija s nekom sigurnošću govoriti.

Dvije godine kasnije, 1879, Tade S mi č i k l a s je seljačku bunu, doduše, unio u svoju sintezu »Poviesti hrvatske«, ali se u njezinu prikazu zadržao na površini događaja i povodeći se za nekim starijim piscima pogriješio je i ondje gdje mu je objavljena građa mogla pružiti pouzdanije podatke.

Tek dva desetljeća nakon izlaska Šenoina romana, 1897, pojavio se prvi pokušaj cjelovitog prikaza bune, izrađen na dobrom poznavanju objavljenih izvora i literature. Rudolf H o r v a t je u svom prvijencu, pod naslovom »Seljačka buna godine 1573«, ²⁶ usprkos različitim nedostacima uspio dati dosta točnu okosnicu događaja, potkrijepljenu znanstvenim aparatom koji omogu-

²³ Šišić, n. dj. (v. bilj. 5), 89.

²⁴ Antun Barac, Šenoina »Seljačka buna«, zbornik *Socijalistički preobražaj sela*, Zagreb 1950, 284—298.

²⁵ Usp. J. Š i d a k, ocjena Barčeva članka u *Historijskom zborniku* IV, 1951, 353—354. — O značenju Šenoina romana pisala je 1958. E. I. R j a b o v a, Avgust Šenoa i ego roman »Krestjanskoe vosstanie«, *Kratkie soobščeniija Instituta slavjano-vedenija* 26, 106—117 (autoreferat kandidatske disertacije iz g. 1956). Ona je u objašnjenju uzroka bune dala prvenstvo Šenoi pred hrvatskom građanskom historiografijom (114). Neopravdano je ovu u cjelini osudila riječima: »Buržoaski historici (T. S mi č i k l a s, V. K l a i ć, F. Š i š i ć), analizirajući uzroke ustanka, ili su potpuno ignorirali ekonomsko tlačenje što je pritiskalo kmetove ili su mu pridavali neznatnu ulogu, ističući prvenstveno moralno ugnjetavanje.«

²⁶ Rudolf H o r v a t, *Seljačka buna godine 1573*. Preštampano iz ilustriranog lista *Nada*, 1897, Sarajevo 1897, 69.

čava provjeravanje iznesenih podataka. Kao i u kasnijim svojim radovima, zadovoljio se kroničarskim nizanjem podataka, pri čemu se služio oskudnim jezikom i ponekad veoma otrcanim stilom. Pošto je odviše uopćeno izložio stanje seljaka, on je izrazio mišljenje da »bi se to još nekako podnijelo, da je bilo srca u hrvatske gospode«, koja »postadoše upravo okrutna prema bijedniku-kmetu« (14), pogotovu Tahy. Iako ispravno tvrdi da ustanak nije bio »trenutačni, nego dugo pripravljeni« i da se »kmetovi Stubice i Susjedgrada buniše već nekoliko godina« (21), ipak zaključuje da je »glavni povod« buni bio Tahyjeve nečasni postupak prema ženama (16). Cilj je pokreta prošao, prema njemu, kroz dvije faze: isprva se seljaci bore »za staru pravdu«, a zatim, kad je pokret dovoljno ojačao, za ukidanje feudalnih odnosa i preuzimanje vlasti u obliku jedne »carske vlade«, i to — povodeći se za netočnim citatom u Radicsa²⁷ — »za sve slovjsenske krajeve«.

Uza sve to je Horvatov mladenački prilog, koji je u sažetom obliku jednog članka izluštio iz objavljene građe osnovne podatke o buni, do tada najpotpunije, ispunio svoju zadaću. Šišić ga je baš zbog toga i kasnije smatrao razmjerno dobrim, a 1923. je, pišući i sam o buni, uputio čitaoca na taj prilog kao koristan.²⁸

Budući da se nakon Kukuljevićeva i Radicseva prikaza ni izvan hrvatske historiografije nije do kraja XIX stoljeća pojavio koji ozbiljniji rad o velikoj buni 1573, znanost je u XX stoljeće ušla zapravo samo s dva uporišta za dalje proučavanje te bune: zbirkom Račkoga i raspravom R. Horvata.

III

Franjo Rački je svoju »Građu« svjesno ograničio na vrijeme otvorene bune i neke njezine posljedice. Ukoliko je sadržavala podatke važne za upoznavanje uzroka koji su do bune doveli, oni su gotovo isključivo potjecali iz iskaza zarobljenih seljaka i odnosili se na nasilja Tahyja. Prema tome, za poznavanje prethistorije bune zbirka Račkog nije bilo dovoljna. Tek 1909. i 1910. objavljena su u cjelini dva dragocjena dokumenta iz toga razdoblja, koji su, međutim, bili već poznati Kukuljeviću i Račkom, pa i Šenoi. Vjekoslav Klaić je 1909. objelodanio »Tužbu Franje Taha protiv kmetova Susjedgrada i Doljne Stubice«, koju je Tahy 6. kolovoza 1572. predao zagrebačkom Kaptolu kao tzv. vjerodostojnom mjestu,²⁹ a Ivan Bojničić je 1910. izdao zapisnik o »Preslušavanju svjedoka proti susjedgradskom silniku Franji Tahiju godine 1567«, s iskazima 508 svjedoka.³⁰

Među građu, u širem smislu riječi, može se ubrojiti i prilog slovenskog povjesnika Antona Kaspreta, koji je, pod naslovom »Tiranstvo graščaka

²⁷ V. bilj. 17.

²⁸ F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, 1925, 37, bilj. 122, i Seljačka buna, n. dj., 90.

²⁹ Vjesnik Zemaljskog arkiva XI, 134—136.

³⁰ Na i. mj. XII, 16—47. — Bojničić donosi tekst ovog opsežnog dokumenta, kako sam kaže, »doslovno« izostavljajući tek neke nevažne fraze (16). Danas se taj dokument nalazi u *Arhivu Hrvatske*, Zagreb, NRA, sv. 632, br. 36.

Frana Taha in njegova sina Gabriela«, publicirao 1909.³¹ U prvom dijelu toga priloga, Kaspret je iz do tada neobjavljene građe gradačkog arhiva prepričao ili u većim odlomcima preveo dokumente kojih je sadržaj izrazio u naslovu riječima: »Kako sta Fran Tahi in njegov sin odirala in trapila statthenberške podložnike« (I, 75—88). Ti su potresni dokumenti o nasiljima Tahyja na statthenberškom vlastelinstvu, daleko od poprišta kasnijeg ustanka, već sami po sebi dovoljno rječito govorili o neophodnosti da se u prethistoriji bune ne prijeđe olako preko Tahyjeva osobnog uloga u nju.

Od toga je doba više od pola stoljeća prevladavalo među historičarima uvjerenje da se neka nova izvorna građa ne može više naći. Šišić je još 1923. ustvrdio da je Rački »sabradio sve izvore po raznim arhivima, a taj se broj odonda (tj. od 1875; J. Š.) samo neznatno umnožio, pače — govorim iz iskustva — držim, da će se jedva još šta i naći.«³² Nema sumnje da je Šišić, koji je pri tom imao na umu prvenstveno izvore o samoj buni, doista i tragao za novom arhivskom građom, ali sustavna istraživanja koja su poduzeta u posljednjih desetak godina pokazala su da je njegov pesimistički zaključak bio ipak preuranjen.

Usporedo s ovom građom pojavila su se od 1908—11. tri prikaza velike bune u hrvatskoj historiografiji, koji su, svaki na svoj način, jasno pokazali kako je daleko proučavanje toga društvenog pokreta uopće došlo.

Prvi i najkraći od njih potječe iz pera Ferde Šišića, koji ga je 1908. unio u svoju cjelovitu »Hrvatsku povijest« (II, 40—50) i zatim ga, s nekim promjenama, prenio u njezina dalja izdanja (1916. i 1920. pod izmijenjenim naslovom »Pregled povijesti hrvatskoga naroda«). Za razliku od kasnijih izdanja, Šišić je u svom osnovnom tekstu izložio najprije promjene u vlasništvu susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva, opravdano ističući »najtješnju svezu« između bune i dugotrajnog spora oko toga vlasništva. Iako je susjedgradsku parnicu, kako je naziva, označio »direktnim povodom« bune, naveo je među daljim »razlozima« zlovolji seljaka u prvom redu »neprekidne turske ratove«, a zatim njihov teški položaj u feudalnom društvenom poretku. Pri tom se, doduše, zadovoljio tek s nekoliko općenitih napomena, ali je kao cilj bune, pripremane »već dulje vremena«, ipak odlučno istaknuo »dokuinće feudalizma«, dodajući mu — zacijelo pod utjecajem Tkalčića — sasvim neumjesno »i zametke potpune hrvatske autonomije, koja poznaje samo ličnost vladarevu kao zajedničku«. U daljim izdanjima nije više taj dodatak ponovio. Na Tkalčića se izričito pozvao spominjući Gupčevo »krunisanje« i tobožnju predaju o njemu u narodu, ali je kasnije i to izostavio. Već tada je, međutim, tvrdnju o Gupčevu izboru za »seljačkoga kralja« ocijenio kao »izmišljotinu plemićku«.

Vjekoslav Klaić, koji je već 1874, kao početnik na polju historiografije, pokazao interes za »Matiju Gupca, kralja seljačkoga« — kakav je naslov dao članku izrađenom prema Kukuljeviću³³ — ponovo se dotaknuo velike bune 1910. u svojoj »zemljopisno-povjestničkoj crtici« o »Sutli«³⁴ i zatim joj 1911.

³¹ Anton Kaspret, Tiranstvo graščaka Frana Taha in njegovega sina Gabriela, *Časopis za zgodovino in narodopisje* VI, Maribor 1909, 70—108.

³² Šišić, Seljačka buna, 90.

³³ *Vienac* VI, 1874, 108—111. Klaić na kraju članka sam napominje: »Članak ovaj izrađen je po razpravi: 'Dogadjaji Medvedgrada' od I. Kukuljevića.« (111).

³⁴ *Hrvatsko Kolo* VI, 1910, 120—150 (o buni str. 143—144).

dodijelio dostojno mjesto u svojoj nedovršenoj sintezi »Povjest Hrvata« (III/1, 282—301). U sažetom odlomku prvog priloga dodao je teretu društvenog poretka kao glavnog uzroka buni posljedice turskih provala, a njezinim »neposrednim povodom« smatrao Tahyjevo »zatiranje« kmetova, koje ih je najzad natjeralo da — kako kaže — »satu vlast svoje tuđinske ili otuđene gospode, pa da onda budu neposredni podanici kralja i cara [...]«. U tom se zaključku, koji mnogo podsjeća na slične misli u Tkalčića ili Šišića, nesumnjivo odražava shvaćanje tuđe tadašnjim kmetovima.

Poglavlje o buni u »Povjesti Hrvata« zahvaća tijek događaja u svoj njihovoj širini i ostaje do danas jednim od najboljih njezinih prikaza, izrađenim na savjesno proučenoj građi, ukoliko je do tada bila objavljena. Ističući i tu »nevolje« ukmećenog seljaka »kroz stoljeća«, Klaić je ustrajao na značenju turskog prodora za njegov položaj i prvi put u literaturi obratio pažnju zaključcima Hrvatskog sabora koji već 1567. i 1568. svjedoče o zamašnom pokretu na hrvatskom selu uopće. Na temelju saborskih zaključaka uočio je i veliko značenje trgovine u životu sela, koje su vlastela i građani primoravali da im prodaje suvišak svojih proizvoda. Među »provode« koji su utjecali na jačanje otpora protiv Tahyjevih postupaka s pravom je ubrojio i »smutnje među plemstvom« koje su, između ostaloga, urodile podbunjivanjem tuđih kmetova. Cilj je ustanka, u kojem je opravdano pridao značenje i učešću seljačkog plemstva, vidio u ukidanju feudalnih odnosa i podvrgavanju seljaka neposrednoj vlasti vladara, u ime kojega bi oni preuzeli i državnu upravu. Ispravno je poznatu izjavu Ivana Svrača o ciljevima pokreta s obzirom na Krajinu prvi objasnio kao brigu za njezinu obranu a ne njezino snabdijevanje, otvarajući tako problem koji, čini se, nije još dobio konačno rješenje. Tok bune je, koliko su to do tada poznati izvori dopuštali, točno ocrtao, osim podatka o tobožnjoj bitki kod Mokrica koji je preuzeo od starijih pisaca. Najzad, vijest o Gupčevu »krunisanju« na Markovu trgu ocijenio je kritički kao »najnoviju predaju«.

Uza sve to što je Klaićev prikaz velike bune u mnogočemu odudarao od svih dotadašnjih priloga o njoj, ipak je popularna namjena njegova djela ponegdje nepovoljno utjecala na njegov stil, a zacijelo joj treba pripisati i vjeru u pouzdanost Istvánffyjeva podatka o Gupčevu govoru borcima uoči odlučne bitke.

Međutim, prvo djelo koje je, nakon Horvatova članka, nastalo kao samostalna monografija, što se, već samo po sebi, moralo odraziti na njegovu cjelovitu koncepciju, bila je disertacija Josipa Hartingera, »Hrvatsko-slovenska seljačka buna godine 1573«, izrađena 1911. pod vodstvom Šišića i uz pomoć Klaića. Za razliku od kakva poglavlja uklopljena u cjelinu jedne šire sinteze, veći opseg disertacije omogućio je autoru da se ne ograniči na sam tijek bune s nekoliko uvodnih napomena općenitijeg značaja. Hartinger je najprije ocrtao pokrete na srednjoevropskom selu od druge polovice XV stoljeća, nazvavši taj dio (do str. 29) »Pristupom«. Takav su okvir smatrali neophodnim i drugi pisci prije njega, među njima i Šišić, upućujući tako na širu zakonitost historijskog zbivanja u doba kada je velika buna od 1573. izbila. Iako je taj »pristup« obrađenom problemu bio zapravo samo ilustrativne prirode, on je ipak toj buni oduzimao njezino tobože slučajno, izuzetno obilježje i, uvažavajući sve specifičnosti pojedinih pokreta, uklapao je u jedan jedinstveni proces dubokih, ekonomskih i društvenih, promjena na srednjoevropskom selu u XVI stoljeću.

Prije nego što je prešao na prikaz same bune, Hartinger je u posebnom, dosta opširnom dijelu (33—80) prvi put u hrvatskoj historiografiji pokušao iznijeti, kako kaže, »sve one jade i muke, što su ih seljaci morali podnositi«, tj. izložiti »odnošaj između kmetstva i plemstva«. S obzirom na tadašnju razinu hrvatske historiografije, u kojoj nekih predradnja o tom predmetu nije još uopće bilo, takav pokušaj nije mogao izbjeći pretežno statičku obradu, ali je već kao takav značio nesumnjivu novost. Uostalom, promjene u razvoju feudalne rente u nas — ma koliko se njime ne iscrpljuje veoma složena problematika seljačkih buna u to doba — počele su se temeljitije proučavati tek u zadnja dva desetljeća i ni danas se diskusija o njima ne može smatrati završenom.

Gotovo s jednakom opširnošću Hartinger je zatim ocrtao i »Povijest Susedgrada i Dolnje Stubice« (81—121), koja je u svom završnom dijelu zapravo istovjetna s prethistorijom bune. On je pri tom osobito značenje pridao, dakako, »poslovičnoj okrutnosti« Tahyja i Gregorijančevu »huškanju« kmetova protiv Tahyja, ali je s pravom upozorio i na presudnu ulogu Dvorske komore u tom sukobu između dviju grupa unutar plemstva odnosno, kako to Hartinger određenije kaže, između dviju stranaka: »*stranke velikaša*, sklone Tahiju, i *stranki nižega plemstva i manje vlastele*« (131; potcrtao autor). Prema tome njegov zaključak glasi: »Pošto uzrok kasnijoj seljačkoj buni imademo tražiti baš u sporu i borbi Tahija sa Heningovcima s jedne strane, a Tahija i seljaštva s druge strane, pak pošto je kr. komora ugarska nagradila Tahija, te tim mučke odobrila strahovanje (tj. strahovladu; J. Š.) njegovo, to moramo i kr. komoru ugarsku smatrati faktorom, koji je prouzrokovao, neizravno doduše, seljačku bunu.« (111) Međutim, kako danas znamo, uloga se Komore u postanku bune ne iscrpljuje samo tim jednim činom kojim je 1569. učinila Tahyja gospodarom čitavog imanja.

U samom prikazu bune, koji čini jednako opsežan četvrti i zaključni dio njegove disertacije (121—177), Hartinger je temeljitije nego itko prije njega iskoristio »Građu« Račkoga, ali nekih bitno novih momenata nije mogao u taj prikaz unijeti. Osim nekih neispravnih pojedinosti, naslijeđenih od njegovih prethodnika, kao što je tobožnji poraz ustanika kod Mokrica (155) ili Tkalčić-Šišićeva pretpostavka o »zamecima ideje potpune hrvatske autonomije« u programu ustanika, svakako je za njegovo shvaćanje bune u cjelini važna oštra granica koju on u njezinu karakteru, njezinoj usmjerenosti i opsegu stavlja na odluku Hrvatskog sabora od 18. siječnja 1573. o proglašenju seljaka »izdajicama domovine« (130). On tvrdi »*da je sav taj pokret seljački i borba bila naperena do sada samo protiv Tahija*« (130; potcrtao autor). Ako neki oslonac za tu tvrdnju nalazi u važnom svjedočanstvu jednog suvremenika, njegov vlastiti prikaz događaja koji prethode izbijanju ustanka ne govori joj u prilog. Već u proljeće 1572. Tahyjevim se kmetovima pridružuju, konstatira on (123), »i kmetovi drugih gospodara, naročito oni na imanjima udove bana Petra Erdöda«, a u kolovozu iste godine bune se također kmetovi udove Gabrijela Thuroczyja u Ludbregu. Ne može se, dakle, usvojiti kao ispravna Hartingerova misao da se tek od spomenutoga saborskog zaključka »*pretvorila borba proti Tahiju u borbu općenito, u borbu protiv gospode bez razlike, a za staru pravdu*« (131; potcrtao autor). Pod tom je lozinkom Hartinger mislio na »dokućnuće feudalizma« i preuzimanje vlasti. Pri tom je podatak o Krajini u programu ustanika shvatio, poput starijih pisaca osim Klaića, kao brigu za »opskrbu

granice« a ne njezinu obranu (136). Suglasio se također sa Šišićevom ocjenom da je tobožnji naziv »seljački kralj« za Gupca samo »kleвета i bajka i izmišljotina plemićka« i da »u čitavomu seljačkomu pokretu nije bilo nikakove ilojalne misli« (164, bilj. 57; potertao autor).

Hartingerov je rad bio toliko iscrpan da je Ferdo Šišić još g. 1923, kada je i sam, u povodu njezine 350. godišnjice, objavio svoj najopsežniji prilog o buni, konstatirao da je ona radovima R. Horvata i J. Hartingera »s istorijske strane [. . .] dovoljno obrađena«. Štoviše, prikaz bune u te dvojice pisaca ocijenio je kao »veoma točan« pa se, kako napominje, nije zbog toga »naumice« upuštao u detalje o njezinu tijeku. Iako je i u mnogočemu drugome slijedio Hartingera i neke starije pisce, pa i Kukuljevića — kako to izričito napominje — ipak je taj njegov prilog iz više razloga važan.

Treba, prije svega, upozoriti na to da se Šišićeva rasprava, kojoj je on dao naslov »Seljačka buna od 1573.«, ni po čemu bitnom ne razlikuje od prikaza te bune koji je iduće godine, 1924, objavio u beogradskom »Brastvu« (XVIII, 113—145), s naslovom »Dva hrvatska buntovnika (Matija Gubec i Eugen Kvaternik)«. Kraći uvod i opis »života slavonskoga kmeta pred bunu 1573« (118—119), koje je tekstove umetnuo u ovo drugo izdanje, ništa ne mijenjaju na činjenici da za znanstveno razmatranje dolazi u obzir samo prvobitni tekst iz 1923, koji je Šišić jedini popratio i mnogim bilješkama. Uostalom, usporedba obaju tekstova pokazuje da je drugi gotovo od riječi do riječi prenesen iz prvoga.

Za cjelovitu koncepciju hrvatske povijesti, ne samo u Šišića nego i u čitavoj dotadašnjoj hrvatskoj historiografiji, ta je rasprava značajna prvenstveno po njegovu priznanju da hrvatska historiografija »nosi [. . .] obilježje plemićko, aristokratsko«, da je ona »u glavnoj svojoj sadržini glorifikacija plemstva kao protagoniste u stalnoj borbi protiv bečkog dvora«. Historijski razvitak hrvatskog naroda — tu je on riječ potertao — »može se pravo razumjeti samo ako se prikaže i borba hrvatskih seljaka s njihovim zemaljskim gospodarima' tečajem mnogih vijekova«. Ne iznenađuje, dakle, ni njegova konstatacija da je »sasvim neispravno mišljenje, kao da je samo Franjo Tahy bio silnik i da je samo susjedgradski proces vođen u pratnji nevjerojatne korupcije i protekcionizma sudova, od županijskoga pa do kraljevskoga. Isto taki silnik, ako ne još gori, bijaše i njegov šurjak, Nikola Zrinski, slavni i opjevani sigetski junak, pa onda toliki (potertao autor; J. Š.) Frankopani, Erdödy i drugi svjetski i crkveni velikaši i dostojanstvenici«. Pri tom je Šišić mogao podsjetiti i na mnoštvo seljačkih buna u nas od XVI do XVIII stoljeća.

U svom prikazu bune Šišić je izbjegao pogreške prethodnih opisa u nekim pojedinostima. Nije, npr., spomenuo tobožnju bitku kod Mokrica, a za Gupčevu smrt prvi put je ovdje naveo Pethöovo svjedočanstvo i tobožnju predaju o njoj sveo na podatak u Kukuljevića. Samo je u opisu bitke kod Stubičkih Toplica netočno ustvrdio da su seljaci »brzo potučeni i natjerani u bijeg«, jer to suvremena svjedočanstva ne potvrđuju.³⁵

Za razliku od Hartingera, Šišić je prekretnicu u razvoju velike bune od lokalnog sukoba do seljačkog rata opravdano stavio na sam početak bune, tj.

³⁵ Usp. bilj. 4.

na proljeće 1572, kada su Tahyjevi podložnici odaslali svoje prvo poslanstvo u Beč. Nakon toga, konstatira on, »uzeše seljaci agitirati i preko granica susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva [...] To je znak, da je seljački otpor tada prešao u dalji stadij, *preobrazujući se pomalo od lokalnog pokreta u idejni*, to jest u otpor svega bijednoga kmetstva u cilju polučjenja boljeg stanja.« Bio je, dakako, načistu s time da se cilj velike bune nije ograničavao samo na postizavanje nekoga »boljeg stanja« za seljake nego da su oni »*podigli oružje za opću jednakost i slobodu svih ljudi*, to jest za dokinuće feudalizma i za demokraciju« itd. Iako je taj put među ciljevima bune napose istaknuo i »*težnju za zajedničkom sudbinom i političkim životom sa Slovincima*«, u kojim se riječima nesumnjivo odrazila i aktuelna politička situacija, prvi je put u literaturi skrenuo pažnju na jedan podatak u Gregorićevu iskazu, na temelju kojega je mogao ustvrditi da ustanici »na zajednicu s Hrvatima *preko Kupe* nijesu mislili«. Zaključak o vjernosti vladaru u programu ustanka potkrijepio je taj put dobro poznatom činjenicom da je takav odnos seljačkih ustanika prema vrhovnom nosiocu državne vlasti značajan za s v e bune njemačkih i slovenskih kmetova, pa i mađarsku bunu Jurja Dózse. U pitanju Krajine ostao je i dalje kod svoga mišljenja da se Svračeva izjava ne odnosi na snabdijevanje Granice nego njezinu obranu.

Kada je Šišić 1936. posljednji put u jednom novinskom članku pisao o »Značaju hrvatske seljačke bune g. 1573«,³⁶ nije više iznio ništa nova, osim što je u kasniju literaturu unio nemalu zabunu svojom tvrdnjom da autentični oblik Gupčeva prezimena glasi Gobec. Pri tom je, začudo, predvidio Bojničićevo upozorenje otprije gotovo tridesetak godina da je riječ o lošem čitanju izvornika u Račkoga.³⁷

Iako se između dva rata pojavilo više članaka o velikoj buni 1573, svi su se oni povodili za dotadašnjim prikazima koje su, s više ili manje umješnosti, prepričavali. Tek je politički razvoj unio u tadašnju literaturu jedan novi moment, koji sa znanstvenim produbljivanjem predmeta nije imao ništa zajedničko. Već je 1922. tadašnji ideolog Radićeva seljačkog pokreta, Rudolf Herceg, potaknuo stvaranje kulta oko Gupčeve ličnosti, a 1933. je Josip Predavec, jedan od prvaka Hrvatske seljačke stranke, svojim prikazom u dnevniku »Obzor« a zatim i u posebnoj knjizi (1934),³⁸ utisnuo velikoj buni

³⁶ *Novosti*, Uskrs 1936.

³⁷ Bojničić, n. dj., 16. Među svjedocima u istrazi protiv Tahyja 1567. spominje se Mathias Golec »in Berdovec«.

³⁸ Učinio je to jednim omanjim člankom u *Hrvatskom radniku* koji je 1941. kao predgovor dodao opisu bune od Antuna Jirouškega, Velika seljačka buna godine 1573, Mala knjižnica Seljačke sloge 5, 6—32 (taj je prilog prvobitno izašao 1926. u časopisu *Seljačka prosvjeta*). Jirouškov je tekst gotovo od riječi do riječi prepisan ili istim redom prepričan iz Klaićeve »Povijesti Hrvata«; izvornu građu u izdanju Račkoga nije upotrijebio, iako je to u podnaslovu priloga ustvrdio. — Antun Radić je već u prvom godištu svog *Doma* (1900), pišući o »Seljačkoj buni prije 300 godina«, zaključio svoje razmatranje riječima: »[...] hrvatski su seljaci već onda htjeli ono, što se je dogodilo 1848. godine, t. j. da se ukine tlaka. A htjeli su i više i bolje, htjeli su Hrvatima povratiti njegovo more, koje otvara put po širokom svijetu.« (Članak je 1936. preštampan u »Sabranim djelima« II, 40—43.)

³⁹ Josip Predavec, Selo i seljaci. (Priredio za štampu dr. Božidar Murgić.) Zagreb 1934, str. 302. Svoj oskudni prikaz bune (166—172) izradio je isključivo na temelju knjige J. Hartingera.

izrazitije stranačko obilježje. To je shvaćanje 1936. još jasnije izrazio publicist Milan Durman u svojoj monografiji »Hrvatska seljačka buna 1573«. »Na tradicijama velike seljačke bune«, ustvrdio je tada (153), »organiziraše braća Radići snažan pokret hrvatskog seljaštva, koji danas (tj. 1936.; J. Š.) pod vodstvom Dr. Maćeka postizava svoju kulminaciju«

Iako Durman ne osuđuje samo »feudalne« nego i građanske historičare koji, tobože, nisu pokazali nikakvo razumijevanje za »seljačku bunu kao izraziti klasni pokret« pa je priznanje za »klasno stanovište u posmatranju uzroka seljačke bune« odao samo nehistoričaru Predavcu, njegova knjiga, u cjelini i u pojedinostima sva počiva na rezultatima građanske historiografije. Ova se konstatacija ne odnosi samo na činjeničnu građu, koja je u njima sadržana nego i na njezinu interpretaciju i cjelovitu koncepciju bune. Ma koliko se znanstvena kritika zadržavala na nedostacima dotadašnjih prikaza velike bune u hrvatskoj historiografiji, ne može joj osporiti puno razumijevanje i čak izrazitu simpatiju za borbu seljaka protiv feudalnog društvenog poretka. Poglavlje u Durmanovu tekstu koje govori o položaju seljaka pred bunu ne prinosi ništa nova Hartingerovu prikazu osim nešto promijenjene terminologije. Optužujući općenito »službene historičare« zbog toga što, tobože, »događaje od sporedne važnosti« prikazuju »kao stvarne uzroke gigantskog pokreta hrvatskih seljaka«, Durman se na kraju ipak osjeća primoranim da R. Horvata, Šišića i Hartingera odvoji od ostalih kao »novije historičare koji ne stoje pod utjecajem predrasuda feudalnoga vremena«. A upravo su spomenuti povjesničari je d i n i i objavili samostalne prikaze velike bune u razdoblju od 1897. do 1923!

Prema tome, Durmanova knjiga, namijenjena širokom krugu čitalaca i radi toga ispunjena različitim obilježjima značajnim za jedan izrazito popularan tekst, ne znači u proučavanju velike bune nikakav dobitak. Štoviše, u odnosu prema Šišiću, Durman je učinio korak natrag datirajući proširenje »dotadašnje lokalne borbe protiv nasilnika Tahija« u »opću borbu protiv plemstva« tek nakon osude Hrvatskog sabora od 18. siječnja 1573. Osim toga, Durman i dalje ustraje pri tobožnjoj bitki kod Mokrica a prenosi kao vjerodostojan i Gupčev izmišljeni govor uoči odlučne bitke. Preuzeo je, naprotiv, Šišićevo objašnjenje Gupčeve smrti iz 1923. i na temelju sudskih iskaza odlučno odbio svaku vjerovatnost da bi seljaci proglasili Gupca svojim »kraljem«.

IV

Nijedno razdoblje u proučavanju velike bune od 1573. nije toliko produbilo njezino poznavanje kao poratno doba, od početka pedesetih godina do danas.

Doduše, njezin prikaz u knjizi Ferde Čulinovića, »Seljačke bune u Hrvatskoj« (1951), izrađen uglavnom na temelju Durmanova djela, čak i tada kad se oslanja na druge pisce, znatno zaostaje za starijima i obiluje pogreškama koje mu oduzimaju svaku znanstvenu vrijednost. To je odavno utvrdila i znanstvena kritika.⁴⁰

⁴⁰ Usp. B. Grafenauer u *Zgodovinskom časopisu* V, 1951, 379—382, i J. Šidak u *Historijskom zborniku* V, 1952, 121—127 (ocjene se odnose na knjigu F. Čulinovića u cjelini).

Ni drugi prikaz, koji je Stjepan Antoljak unio u svoju knjigu »Bune pučana i seljaka u Hrvatskoj« (1956) i koji je nastao još prije Čulinovićeve knjige,⁴¹ nije proistekao iz neposrednog poznavanja izvorne građe. Izrađen je isključivo na temelju literature, uglavnom rasprava Hartingera i Šišića kojega tekst ponegdje doslovno prenosi, a poneki podaci i citati, unatoč popularnoj namjeni knjige, kojoj je autor prilagodio i svoj stil, podliježu kritici.⁴²

Potpuno nov pristup problematici i nesumnjivo metodičko osvježenje, ma koliko se mišljenja pojedinaca o tome razilazila, donijela su 1951. dva prikaza Rudolfa Bičanića i sovjetskog historičara Julijana Vladimiroviča Bromleja. Prvi je pokrenuo pitanje »začetaka kapitalističkih odnosa u hrvatsko-slovenskoj seljačkoj buni godine 1573«,⁴³ a drugi je otvorio diskusiju o jednom od osnovnih pitanja u prehistoriji te bune — o razvitku feudalne rente od druge polovice XV do kraja XVI stoljeća.⁴⁴

Polazeći od poznatih podataka o velikom značenju trgovine u programu ustanika, Rudolf Bičanić je, u obliku jednoga kraćeg nacrtu, pokušao da među sudionicima bune utvrdi neke — kako ih on naziva — »građansko-kapitalističke elemente«. Prema njegovoj definiciji, riječ je zapravo o »ekonomskim odnosima koji imaju kapitalistički značaj, gdje kapital počinje da igra samostalnu ulogu i gdje se stvaraju odnosi i institucije, karakteristične za građanski kapitalistički sistem«, a »klasna borba, koja se očituje u seljačkim bunama«, upravo je »znak da se pojavljuju novi kvalitetni odnosi« (10). Pri tom Bičanić, dakako, ne odriče buni od 1573. njezino »glavno obilježje« — borbu protiv feudalne eksploatacije. Elementi novih proizvodnih odnosa »nazrijevaju se«, kako on kaže, u »sastavu vodstva bune«, nekim akcijama ustanika i njihovu programu (10).

Podaci kojima potkrepljuje ovo mišljenje od reda su bili dobro poznati, ali im Bičanić pridaje značenje koje se ne može usvojiti bez veoma temeljite diskusije, teoretske i konkretne. Doista je u vodstvu bune bilo bogatijih seljaka zainteresiranih za trgovinu pa i više seoskih obrtnika, ali da li ta činjenica dopušta uopćavajući zaključak o »mnogim ljudima koji su imali širi interes od kmetskoga, interes u trgovini i obrtu, dakle već građanski interes i značaj« (14)? S pravom je Bičanić upozorio na često zanemarenu komponentu bune koja je ugrožavala i neposredne interese vladara odnosno države, tj. težnju za ukidanjem »mitnica, carina i daća, i carskih i staleških, i pojedine gospode, jer je sve to sprečavalo promet dobara« (15). Nesumnjiva zainteresiranost kmetova za trgovinu posvjedočava jačanje robno-novčanih odnosa na selu, ali zar oni, već sami po sebi, znače i negaciju feudalnog sistema? Bičanićevo nastojanje da u programu ustanika, u skladu s većinom dotadašnjih prikaza, objasni

⁴¹ Knjigu Stj. Antoljaka izdala je Matica hrvatska, ali ju je autor isprva predao istom nakladniku koji je zatim izdao Čulinovićevu knjigu.

⁴² Usp. ocjenu B. Grafenauera, n. dj. (v. bilj. 1), 173—175.

⁴³ Rudolf Bičanić, Začetki kapitalističnih odnosa u hrvatsko-slovenskem kmečkem uporu, *Ekonomska revija*, Ljubljana 1951, br. 5—6. Originalni tekst objavljen je 1952. u autorovoj knjizi »Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici«, 5—21.

⁴⁴ Ju. V. Bromlej, Evolucija dokapitalističke zemeljnoy renty v Horvatii vtoroy poloviny XV i XVI vekov, *Učenyje zapiski Instituta slavianovedenija* IV, 1951, 284—306.

interes za Krajinu kao izrazito trgovački, ne spotiče se samo o njegovo priznanje da starije značenje riječi o kojoj ono ovisi ne govori njemu u prilog nego i o kontekstu dotične rečenice. Najzad, nedostatak izvora onemogućava da se, kako Bićanić želi, »poblize ispita« veza ustanika s vrhovnim tridesetničarom u Nedelišću, ali se može odmah postaviti pitanje da li se i u tom slučaju može uopće nazrijeti kakav građansko-kapitalistički element. U svakom slučaju je Bićanićev zaključak da su u buni »surađivali u izvjesnom smislu i građanski elementi, obrtnici i trgovci« (21) ne samo nedovoljno precizan nego i nesumnjivo pretjeran.

Julijan Vladimirovič Bromlej je, proučavajući hrvatske urbare do tada objavljene, konstatirao da je u urbarima XVI stoljeća tlaka, radna renta, u porastu i da je ona u posljednjoj četvrti toga stoljeća donosila feudalcima najviše prihoda. Prema tome, iako naturalna i novčana renta, koje su u XV stoljeću prevladavale nad radnom, zadržavaju svoju nominalnu visinu, one dobivaju tada podređeno značenje. Takav je razvoj morao imati za posljednicu povećanje feudalne eksploatacije, koje je, u određenim uvjetima, urodilo otporom i bunom.

Bromlej je na taj način hrvatsko selo uklopio u općeniti razvoj Srednje i Istočne Evrope, ali je uza sve to ostalo otvorenim pitanje metodičke prirode: da li je građa na kojoj je svoj zaključak gradio dovoljna za takvo uopćavanje i da li je uzeo u obzir sve posebnosti značajne u to vrijeme za pojedine krajeve? Dalja istraživanja, koja još nisu završena, pokazuju da je osnovnu liniju razvoja ispravno uočio, ali da neka pitanja, važna upravo za upoznavanje uzroka bune, zahtijevaju potanju obradbu na široj izvornoj podlozi.

Uskoro nakon ove prve rasprave, kojom je položio temelj za dalji rad na velikoj buni, Bromlej je 1955. objavio i svoj opširan prikaz »Ustanaka hrvatskih i slovenskih seljaka g. 1573«. ⁴⁵ Bila je to poslije Hartingerova rada prva znanstvena monografija posvećena istom predmetu i izrađena na temelju iste izvorne građe. Osim toga, njome je buna od 1573, zahvaljujući ruskom jeziku, prvi put preko jedne opširnije monografije unesena u svjetsku historiografiju.

Na žalost, Bromlejev čitko napisan tekst ispunjen je mnogim različitim pogreškama, koje samo dijelom proistječu iz nedovoljnog poznavanja dotadašnje literature. Treba u prvom redu istaknuti njegovu, znanstveno štetnu, tendenciju da u cjelini omalovaži i previdi rezultate hrvatske historiografije samo zbog toga što je ona bila građanska. Posljedica je takva apriornog pristupa između ostaloga i ta da često provaljuje kroz otvorena vrata i otkriva neke činjenice i znanstvene spoznaje koje su toj historiografiji bile već otprije dobro poznate. Pogotovu to vrijedi za cjelovitu ocjenu bune, kojoj nijedan od predstavnika te historiografije nije odricao klasno obilježje i težnju za nasilnim obaranjem postojećega društvenog poretka. Sve uzroke i povode koje im Bromlej zamjera kao ideološko prikrivanje historijske zbilje primoran je najzad i sam uzeti u obzir, pa tako i borbu oko vlasništva susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva, nečovještva Tahyja i štošta drugo.

⁴⁵ Ju. V. Bromlej, *Vosstanie horvatskih i slovenskih krestjan 1573 g., Učenyje zapiski Instituta slavjanovedenija* XI, 1955, 154—216. (Usp. također ocjene N. Klaić i B. Grafenauera u *Jugoslov. ist. časopisu* II, 1963, br. 2, 68—87.)

Ne ulazeći ovdje u razmatranje svih nedostataka toga prikaza — već iste godine učinio je to veoma temeljito Bogo Grafenauer⁴⁶ — potrebno je upozoriti na neke Bromlejeve pokušaje u interpretaciji izvornih podataka kojih se on ni kasnije nije odrekao. Riječ je o neopravdanom pridavanju dokazne snage jednom upitu u istrazi protiv Gregorića, prema kojem bi glavni poticaj za otvorenu bunu došao od cesargradskih kmetova.⁴⁷ To je, nadalje, neispravna analiza pisma biskupa Listhyja, koja odriče svako značenje osudi Hrvatskog sabora od 18. siječnja kao odlučnom poticaju za oružani ustanak, domišljanje prema kojem su seljaci u posljednjoj fazi borbe doista pripremali Gupčev izbor za kralja, ali ga nisu više mogli provesti, ustrajanje pri tobožnjoj bitki kod Mokrica i suvišna pretpostavka da je plemićka vojska na svom putu do Stubice morala zaobići Medvednicu s desne strane, ako je htjela napasti glavninu ustanika. Među važnije tvrdnje kojima nedostaje podloga u vrelima ulazi i pokušaj da se Gregorićevu skretanju s prvobitno zasnovanog pohoda u dolinu Savinje, koji je značio nesumnjiv uzmak, porekne takvo značenje.

Kao što je već rečeno, Bromlejevu je raspravu podložio kritici Bogo Grafenauer, koji se nije tek tom prilikom upustio u dublje proučavanje ovog predmeta. Već 1939. i pogotovu 1944. u svojoj disertaciji dodirnuo je neke važnije probleme u vezi s velikom bunom.⁴⁸ Između ostaloga je u potonjem radu odlučno ustvrdio da »nema dokaza za bilo kakav osobit idejni ili vjerski pravac za kojim bi se ustanici povodili«. S obzirom na tendenciju da se taj društveni pokret ponekad, na ovaj ili onaj način, uže poveže s reformacijom, ta je konstatacija zadržala svoje značenje do danas. Grafenauer ju je ponovo istaknuo 1954. u ocjeni drugog zbornika posvećenog Primožu Trubaru, u kojoj je dodirnuo i neke druge momente u buni. Tada je napisao: »Ključ za razumijevanje našega (tj. slovenskog; J. Š.) razvoja u 16. stoljeću po mojem je mišljenju upravo u velikom revolucionarnom pokretu koji se, sam po sebi, ne da utisnuti ni u jedan posebni vjerski okvir. Porodile su ga gospodarske i društvene prilike. Određena vjerskog usmjerenja u smislu borbe među protestantskim i katoličkim geslima nema. Seljačke su bune — a ne reformacija — one koje, bez obzira na svoj neuspjeh, nanose feudalizmu u nas prve velike udarce.«⁴⁹

Ako već naprijed spomenuta kritika Bromlejeve rasprave pobuđuje dojam svestrane analitičke pripreme za jedan sintetički prikaz, Grafenauer ga je iduće godine, 1956, doista dao u 3. svesku svoje »Zgodovine slovenskega naroda« (str. 134—150).

Izrađen na osnovi savjesno proučene izvorne građe, ukoliko je ona do tada bila objavljena, i rezultata postignutih u svemu dotadašnjem istraživačkom radu, taj je tekst, iako nije imao monografijski oblik, sadržavao već potpuno zaokružen prikaz bune. Po tome što je bio uključen u povijest slovenskog naroda on je bio cjelovitiji od prikaza u hrvatskoj historiografiji, jer je s dovoljnom jasnoćom istaknuo ona obilježja pokreta koja su bila svojstvena pre-

⁴⁶ Grafenauer, n. dj. (v. bilj. 1), 177—188.

⁴⁷ Usp. bilj. 17.

⁴⁸ B. Grafenauer, Potek vseslovenskega kmečkoga upora l. 1515 na Spodnjem Štajerskem, Dodatek, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 34, 1939, 160—161; Boj za staro pravdo, Ljubljana 1944, 118—121.

⁴⁹ Ocjena rasprave F. Gestrina, Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija (*Drugi Trubarjev zbornik*, 1952) u *Zgodovinskem časopisu* VIII, 1954, 283.

težno njegovu slovenskom dijelu. Taj je postupak bio i metodički opravdan, jer unatoč borbenom jedinstvu pokreta s obiju strana Sutle razlike su u strukturi društva, ekonomskoj podlozi pokreta i organizaciji državne vlasti bile nesumnjive pa su se morale odraziti i na pokret u njegovu hrvatskom odnosno slovenskom dijelu. Ova je prednost prikaza imala, dakako, i svoj razumljivi nedostatak. Razvoj na hrvatskom selu do bune ocrtan je samo u glavnim crtama — koliko je to koncepcija cjeline dopuštala. Pri tom je autor položio težište na neposrednu prethistoriju bune koju je veoma pregledno izložio i u kojoj je uložio vrhovne državne vlasti, što svojom pomirbenom djelatnošću dugo koči samostalnu akciju plemstva, s razlogom pridao posebno značenje. Ispravno je, nadalje, konstatirao da su »uvjeti za bunu« u njezinu žarištu »dozrijevali [...] prije svega zbog Tahijeva strašnog nasilja nad kmetovima« (137), ali je s dovoljnom jasnoćom istaknuo i veoma ranu povezanost toga žarišta s kmetovima u susjedstvu. Iako je, dakle, odlučno značenje za izbijanje bune pridao poznatom zaključku Hrvatskog sabora od 18. siječnja 1573, ipak je s pravom zaključio da je misao na otvoren ustanak »već duže dozrijevala« među seljacima (142) i da se ustaničko »bratstvo« već prije na nj uvelike pripremalo (141).

Dokaz za to nalazi prvenstveno u programu bune, u kojem osim vjernosti vladaru i brizi za obranu Granice ističe napose ideju jednoga »novog državnog tijela«, koje bi pod habsburškom vlašću »obuhvaćalo hrvatske i gotovo sve slovenske zemlje« (150). Međutim, za tako dalekosežan zaključak koji bi upućivao na sasvim izuzetnu političku zrelost ustanika nedostaje dovoljno siguran oslonac u izvorima.

Taj je zaključak kao nesumnjiva činjenica unesen i u poglavlje o velikoj buni koje su u drugoj knjizi »Historije naroda Jugoslavije« (Zagreb 1959, 444—457) zajednički izradili Nada Klaić i Bogo Grafenauer. Suradnja potonjega dovoljno objašnjava veliku srodnost toga poglavlja s naprijed spomenutim prikazom. Prikazu bune prethode u »Historiji« poglavlja iz pera Nade Klaić, u kojima je ocrtala »promjene u strukturi« vlastelinstva i »pogoršavanje« u položaju kmetova. U skladu s do tada iznesenim mišljenjem Bromleja i Grafenauera, i ovdje se razvoj feudalne rente prikazuje kao proces u kojem već od XV stoljeća tlaka dobiva među obavezama seljaka sve veće značenje. »Najvažniji prihod vlastelina«, kaže autor, »postaje u to doba (tj. u XVI stoljeću: J. Š.) radna renta — rabota ili tlaka (gospoščina)« (441) i to kao posljedica stalnog porasta domanijalne, vlastelinske zemlje.

Gotovo u isto vrijeme kada je izašao drugi svezak »Historije naroda Jugoslavije« Julijan Vladimirovič Bromlej je na ruskom jeziku objavio knjigu pod naslovom »Krestjanskoe vosstanie 1573 g. v Horvatii« (Moskva 1959, str. 319). Zahvaljujući naprijed spomenutoj kritici Grafenauera o njegovoj raspravi iz 1955. i boljim mogućnostima za upotrebu naše literature o velikoj buni, Bromlej je u njezinu prikazu mnogošta ispravio i tako uspio izraditi do sada najopsežniju monografiju o njoj, iako nije raspolagao nekom novom građom. Prema tome, vrijednost i značenje njegove knjige ne valja tražiti u samom prikazu bune, koji obuhvaća tek trećinu njezina opsega, nego u prvim dvjema poglavljima u kojima je obradio »gospodarski razvitak u drugoj polovici XV—XVI st.« i »Agrarne odnose na hrvatskom selu u drugoj polovici XV—XVI stoljeća«. Budući da ta dva poglavlja obuhvaćaju str. 43—182, riječ je

o do sada najopsežnijem prikazu ekonomskog razvoja u tadašnjoj Hrvatskoj uopće. U uvodu je autor dao pomnivo izrađen historiografski pregled, koji ni sada nije ostao pošteđen od nekih netočnih podataka i neispravnih ocjena. U odužem osvrtu na naprijed spomenuti prilog R. Bićanića s pravom je stavio u sumnju tezu o postojanju nekih »elemenata kapitalističkih odnosa« u buni, ali je precijenio vrijednost knjige F. Čulinovića, koju je sam preveo na ruski jezik, upisujući mu u zaslugu čak i to da je, tobože, »za razliku od većine buržoaskih povjesničara« istaknuo, inače dobro poznatu, težnju ustanika da osnuju vlastitu vladu sa sjedištem u Zagrebu (16).

Razmatrajući »osnovne forme feudalne eksploatacije« na temelju urbara Bromlej je ponovo došao do zaključka da je u drugoj polovici XV stoljeća osnovni oblik te eksploatacije bila prirodna i novčana renta i to, prema geografskom položaju vlastelinstva, u nejednakom međusobnom odnosu, a da je radna renta bila, osim na crkvenim posjedima, malena. Dalja pak analiza seljačkih podavanja i dužnosti u XVI stoljeću, koju je proveo na temelju urbara s petnaest velikih vlastelinstava — tu je građu ovdje dijelom prvi put upotrijebio — pokazala je da u drugoj polovici XVI stoljeća, dakle u doba bune, u svima hrvatskim krajevima »radna renta postaje osnovni oblik feudalne eksploatacije« tako da se ona u posljednjoj četvrti toga stoljeća na mnogim vlastelinstvima pretvara u svakodnevnu. Tada vlastela izvlače »osnovnu masu rentnih prihoda« iz tlake na svojim posjedima. Osim pitanja rente Bromlej je u knjizi posebnu pažnju obratio i pitanju o preseljavanju kmetova u XVI stoljeću dokazavši da je kmet tada bio trajno privezan za zemlju i da se umjesto slobode seljenja (liberomigracije) može i nakon 1538. govoriti samo o pravu plemstva da, u skladu s propisanim procedurom, odvodi kmeta s jednog vlastelinstva na drugo.⁵⁰

U prikazu bune Bromlej nije ni nakon Grafenauerove ocjene napustio one sporne stavove o kojima je već naprijed bilo govora. Među njima je pitanje odnosa ustanika prema Gupčevu izboru za kralja ili čak cara svakako najvažnije jer njegovo rješenje povlači za sobom druge, za ocjenu ustaničkih ciljeva važne zaključke. Iako i sada priznaje da se Gupčev izbor na osnovi poznatih izvora ne može dokazati kao »izvršeni čin«, ipak smatra takvu namjeru u seljaka »nesumnjivom«. Pri tom nije uopće uzeo u obzir opravdano upozorenje Grafenauera da je vladar od srpnja 1572. do sabora od 18. siječnja 1573. sprečavao plemstvo da sâmo uguši bunu.

Diskusija se o spornim pitanjima i kasnije nastavila, ali se Bromlej, na žalost, ograničio samo na to da, protivno mišljenju Nade Klaić,⁵¹ i dalje odlučno i s novim argumentima brani naprijed izloženu koncepciju o razvoju feudalne rente od sredine XV do kraja XVI stoljeća. Iako je s pravom ustrajao kod mišljenja da »za razvoj feudalne rente u Hrvatskoj u XV i XVI st. vrijedi ista zakonitost koju u to vrijeme možemo pratiti u većini zemalja centralne

⁵⁰ Pitanje liberomigracije Bromlej je, zajedno s V. P. Šušarinom, obradio 1960. u posebnom prilogu pod naslovom »K voprosu o krestjanskom perehode v pozdnesrednevekovoj Horvatii (do konca XVI v.)«, *Kratkie soobščeniija Instituta slavjano-vedenija* 29, 24—35.

⁵¹ U povodu Bromlejeve knjige, N. Klaić je pitanje feudalne rente opširnije raspravila u prilogu »O razvitku feudalne rente u Hrvatskoj i Slavoniji u XV. i XVI. stoljeću«, *Radovi Filozofskog fakulteta, Odsjek za povijest* 3, Zagreb 1960, 39—61.

i istočne Evrope«, ipak nije na kraju isključio mogućnost da »otkrivanje novih izvora neće, možda, povući za sobom neke promjene« u toj koncepciji.⁵²

Bogu Grafenaueru se 1962. još jedanput pružila prilika da u jednom tekstu prikaže veliku bunu od 1573. u cjelini, pri čemu je mogao donekle uzeti u obzir i razmjenu mišljenja u spomenutoj diskusiji. U knjizi »Kmečki upori na Slovenskem« posvetio je toj buni više od šezdeset strana i na temelju do tada objavljene građe i literature dao svojoj predodžbi o njoj konačan oblik, koji se više nije razlikovao od njegova prikaza iz g. 1955. osim opsega i produbljenijeg razmatranja spornih pitanja.⁵³

Iste godine je Nada Klaić, u članku »Seljačke bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću«,⁵⁴ nadovezujući na mišljenje R. Bičanića primijenila u diskusiji o velikoj buni jedan, do tada neuobičajeni, metodički pristup koji, kako teoretski tako i u svojoj konkretizaciji, duboko zadire u osnovnu predodžbu o njezinim uzrocima i značaju. Protivno općenito prihvaćenom mišljenju, koje je prije i sama zastupala, ona je feudalnoj eksploataciji odrekla taj put značenje poglavitog uzroka za bunu. »Revolucionarni plan kmeta« išao je, prema njezinim riječima, »za tim da sruši feudalne okove ponajviše zato da se riješi suparnika na ekonomskom polju«. Prema tome, odlučan poticaj za bunu potekao bi od kmetove — »želje za dobiti« (115)!

Nova arhivska građa koju je Josip Adamček, djelomično u suradnji s Ivanom Filipovićem i Matom Križmanom, od 1965. objavio,⁵⁵ kao i njegovi radovi koje je na njezinoj podlozi u posljednjih pet godina napisao,⁵⁶ ne govore u prilog takvoj pretpostavci. Ako uzmemo u obzir da je Adamček već 1968. uspio da rezultate dotadašnjih istraživanja izloži u obliku jedne brižljivo izrađene i lijepo napisane monografije,⁵⁷ onda nema sumnje da njegov rad obilježava u cjelini veoma važnu prinovu u istraživanju Gupčeve bune.⁵⁸

Proučavajući njezino dublje korijenje Adamček je u prikaz razvoja feudalne rente u Hrvatskoj unio jednu novu spoznaju, koja mnogošta objašnjava u neposrednoj prethistoriji bune. Polazeći od konstatacije da su vlastelinstva »kao feudalne poljoprivredne organizacije« zapala u ozbiljniju krizu »tek potkraj XVI stoljeća«,⁵⁹ on je skrenuo pažnju na činjenicu da je u tom stoljeću započeo proces obratan onom u XV stoljeću, tj. »prevođenje desetine iz nov-

⁵² Ju. V. Bromlej, Još jednom o pitanju razvoja feudalne rente u Hrvatskoj potkraj XV i u XVI stoljeću, *Historijski zbornik* XVII, 1963, 286 i 287.

⁵³ B. Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962, 188—252.

⁵⁴ *Historijski pregled* VIII, 1962, br. 2, 107—117.

⁵⁵ J. Adamček, Građa o susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu 1563—1574, *Arhivski vjesnik* VII—VIII, 1964, 7—340. — Novi dokumenti o ugušivanju seljačke bune 1573, na i. mj. X, 1967, 69—115. — Nova građa o seljačkoj buni 1573, I i II, na i. mj. XI—XII, 1968—69, 7—41, XIV, 1971, 223—236, i XV, 1972, 17—53. — Usp. i J. Adamček — I. Filipović, Izvještaj o radu na pronalaženju građe o seljačkoj buni 1573. u četverogodišnjem razdoblju 1968—1971, na i. mj. XIV, 1971, 327—355.

⁵⁶ Usp. o tim radovima Josipa Adamčeka ocjenu J. Šidaka, Prilozi J. Adamčeka povijesti seljačke bune 1573, *Historijski zbornik* XXI—XXII, 1968—69, 586—590.

⁵⁷ J. Adamček, *Seljačka buna 1573*, Zagreb 1968, str. 202.

⁵⁸ Osim spomenute monografije najvažniji su radovi J. Adamčeka, *Susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo uoči seljačke bune 1573*, *Historijski zbornik* XIX—XX, 1966—67, 141—194, i Prilozi povijesti seljačke bune 1573, *Radovi Filozofskog fakulteta, Odsjek za povijest* 6, 1968, 51—96.

⁵⁹ *Seljačka buna*, 29.

čanog oblika plaćanja u njen izvorni prirodni oblik (rekomutacija)« i da je »prirodna renta postala jedno od glavnih vrela povećavanja prihoda feudalne gospode«. Naprotiv, »radna renta (tlaka, robota) počela se osjetnije povećavati tek potkraj XVI stoljeća,«⁶⁰ pa otada ona »postaje glavni oblik izrabljivanja seljaka i najteži feudalni teret.«⁶¹ S tom promjenom nastupa doba tzv. drugoga kmetstva. Pri tom je »potiskivanje seljaka iz trgovine bilo sudbonosno za ekonomski razvitak Hrvatske u XVI i XVII stoljeću«, jer su njime »bile zaustavljene sve one tendencije koje su vodile stvaranju ranokapitalističkih odnosa u seoskoj privredi.«⁶²

U povijesti spora oko susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva Adamček je utjecaj Tahyjevih protivnika na njegove seljake, kojem je historiografija pridavala do tada veliko značenje, znatno oslabio. »Interes Hennynghovaca za bunu«, konstatira on,⁶³ »prestao je već potkraj srpnja 1572, čim su se vratili na Susjedgrad. Tvrdnja da su oni i dalje utjecali na seljake mogla je opstojati do tada dok se nije znao točan datum njihove restitucije.« Slijedeći Bromleja u tumačenju pisma biskupa Listryja o osudi seljaka u Hrvatskom saboru 18. siječnja 1573, Adamček zastupa mišljenje »da to zasjedanje Sabora nije dalo nikakav povod za otpočinjanje opće seljačke bune«, a da »drugi izvori mnogo uvjerljivije pokazuju da su opću oružanu bunu započeli susjedgradsko-stubički kmetovi u času kad su saznali da se protiv njih pripremaju feudalne vojske.«⁶⁴ Međutim, čini se da se ta dva razloga međusobno ne isključuju nego dopunjuju.

Od važnijih rezultata Adamčekova prikaza same bune zavređuje pažnju identifikacija Gupca, o kojem do sada nismo imali nikakvih podataka, širenje ustanka iz žarišta bune u pravcu prema sjeveru, socijalna struktura seljačkog vodstva⁶⁵ i dr. Adamček se i u pitanju Gupčeva izbora za kralja priklonio Bromlejevju mišljenju, ali je u svom posljednjem prilogu⁶⁶ otišao još dalje od njega ustvrdivši da je Gubec bio za kralja doista izabran. To je pitanje najtješnje povezao s pretpostavkom prema kojoj bi cilj bune bio stvaranje potpuno samostalne i o Habsburgovcima neovisne seljačke države. Iako je ustvrdio »da ne postoje ozbiljniji argumenti na osnovi kojih bi se taj izbor mogao poricati«, ipak je i sam na kraju bio primoran dodati »da se taj zaključak ne može izvesti s potpunom sigurnošću.«⁶⁷

Prema tome, historiografija se u posljednjih petnaest godina obogatila mnogim novim rezultatima i tako znatno primakla svom cilju da hrvatsko-slovensku seljačku bunu od g. 1573. što vjernije prikaže u svoj njezinoj kompleksnosti, ali će se o nekim pitanjima, zbog oskudice u izvornoj građi, oprečna mišljenja zacijelo i dalje sukobljavati.

⁶⁰ isto, 31.

⁶¹ isto, 180.

⁶² isto, 50.

⁶³ Prilozi, 77.

⁶⁴ Seljačka buna, 110.

⁶⁵ Prilozi, 89—93 (6. Neki novi podaci o vođama seljačke bune).

⁶⁶ J. A d a m č e k, Seljački kralj Gubec-beg, *Nastava povijesti* 1972, br. 4, 1—7.

⁶⁷ Seljački kralj, 4.

Zusammenfassung

DER BAUERN-AUFSTAND VOM J. 1573 IN DER HISTORIOGRAPHIE

Der Verfasser behandelt in seinem Referate die geschichtliche Darstellung des grossen Aufstandes der kroatischen und slowenischen Bauern vom J. 1573, seit der ersten dürftigen Nachricht in der Chronik von A. Vramec 1578 bis zu der neuesten Forschungen von J. Adamček.

Im ersten Kapitel schildert er die Wandlungen des Geschichtsbildes vom Aufstand bis in die Mitte des 19. Jhdts. Obwohl er die Treue der Darstellung aus der Feder Valvasors (1689) besonders hervorhebt, stellt er fest, dass in diesem langen Zeitraume die inhaltlich und chronologisch unrichtige Erzählung N Instvánffys (1622) in der gesamten Literatur vorherrschend blieb.

Erst mit dem Versuche I. Kukuljevićs beginnt 1854 die wissenschaftliche Bearbeitung des erwähnten Aufstandes, die im zweiten Kapitel bis Ende des 19. Jhdts fortgeführt wird. Der Verfasser widmet dabei besondere Aufmerksamkeit den Beiträgen von P. Radics (1862) und R. Horvat, dem die erste selbständige Monographie über diesen Gegenstand angehört (1897). Ausserdem würdigt er die Bedeutung der Quellensammlungen von F. Krones und F. Rački (1875) und unterzieht eingehenderer Betrachtung den historischen Wert des Romans von A. Šenoa (1877), der die sg. Tradition über den Aufstand im Volke entscheidend beeinflusste.

Die Literatur des 20. Jhdts bis 1941 wird im dritten Kapitel ausführlicher behandelt, wobei der Verfasser, ausser mehreren anderen, die Darstellungen von Vj. Klaić (1911), J. Hartinger (1911), F. Šišić (1923) und M. Durman (1936) einer aussführlicheren Analyse unterzieht. Er stellt dabei fest, dass nicht nur der Gang der Ereignisse in ihnen viel vollständiger und genauer geschildert wurde, sondern dass das tiefere Eindringen in die wirtschaftlich-sozialen Ursachen des Aufstandes auch schon ziemlich klar zum Vorschein kam. In dieser Hinsicht steht die Dissertation Hartingers keinesfalls der populären Schilderung Durmans nach, obwohl sich letzterer der marxistischen Ausdrucksweise bedient.

Das wirklich marxistische Eingehen in die tiefere Problematik des Aufstandes kennzeichnet erst die Forschungen der Nachkriegszeit, die der Verfasser im letzten, vierten Kapitel näher betrachtet. Die wichtigsten Beiträge dieser Art lieferten B. Graufenauer (besonders 1962), Ju. V. Bromlej (1955 und, als selbständiges Buch, 1959) und J. Adamček, der ausser beträchtlichen neuen Quellenfunden auch die neueste und bisher vollständigste monographische Bearbeitung des Aufstandes (1968) herausgab. Dank diesen Forschungen wurden auch die Hauptlinien in der Entwicklung der feudalen Grundrente in Kroatien vor dem grossen Bauernaufstande 1573 endgültig festgesetzt und die Bedeutung des Handels für das damalige Dorf genügend aufgeklärt. Trotzdem bleiben noch einige wichtige Fragen, die sich vor allem auf das Programm des Aufstandes beziehen, weiter offen.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

5

U povodu 400. godišnjice hrvatsko-slovenske
seljačke bune

Z A G R E B

1 9 7 3

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Ivan KAMPUŠ, Hrvoje MATKOVIĆ,
Gordana VLAJČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN KAMPUŠ

Radovi V

Izdavač

Sveučilište u Zagrebu
Institut za hrvatsku povijest

Za izdavača

Prof. dr Ljubo Boban

Prijevod

Benjamin Tolić, Miljen Šamšalović (njemački), dr Vlasta Vince (slovenski)
dr Geno Senečić (slovački)

Lektori

Stjepan Damjanović, Jasna Penzar

Korektor

Branko Erdeljac

Za sadržaj priloga odgovara autor